

491.82
N241

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
OCT 27 1966

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIII, св. 1—2.

БЕОГРАД, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, За чување акценатског система књижевног језика	1—10.
2) М. Павловић, Структура семантичке мултиваленције	11—17.
3) Св. Марковић, Нека запажања о речнику у нашем новом правопису	18—47.
4) Б. Милановић, Употреба збирних бројева са именицама у множини	48—56.
5) А. Пецо, О неким „икавизмима“ ијекавског изговора	57—63.
6) Даринка Гортан-Премк, Синтагме с предлогом <i>до</i> с обзиром на својства предлога уопште	64—80.
7) Славко Вукомановић, О једној употреби предлога <i>на</i>	81—94.
8) Берислав М. Николић, Акцент изведених именица у српскохрватском језику (наставак)	95—114.
9) Језичке поуке	115—127.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник дописник др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

О НЕКИМ „ИКАВИЗМИМА“ ИЈЕКАВСКОГ ИЗГОВОРА

За ијекавски изговор обично се наводе четири врсте примјера у којима је стари глас јат (ѣ) фонетским путем прешао у *и*. То су случајеви када се јат налазило испред *о* (од *л*), испред *ј*, *љ* и *ђ*. Књижевни језик, међутим, не прихвата у свим овим случајевима „икавски“ рефлекс јата.

Т. Маретић у Граматици и стилистици каже да јат даје *и* „када се нађе испред *о* и испред *ј*“, али и „испред *ђ* прелази *ѣ* (= ѣ, А. П.) у *и* по јужним крајевима, и то само у кратким слоговима и само у неким ријечима: *ѣриђе* (*ѣрѣђе*), *ѣриѣвиђеѣи*, *заѣѣвиђеѣи*, *сиђеѣи*, *усиђелица*“, а за групу *иљ* од *ѣљ* Маретић наводи ове потврде: *биљег*, *биљезиѣи*, затим *биља* (име волу) и *биља* (име овци)¹. Проф. Белић у својој фонетици такође наводи потврда за сва четири случаја указујући у исто вријеме и на пут како смо, по његову схватању, у наведеним групама добили *и* од *ѣ* (исп. *хѣѣо-хѣѣо-хѣѣи*)².

У граматикама савременог књижевног језика не наводе се потврде за *иђ* (<ѣђ), што значи да самогласник *и* < *ѣ* у тој групи нема мјеста у књижевном језику. У граматици загребачких аутора о овоме читамо: „Обје замјене гласа *ѣ*: *је* и *ије*, испред самогласника *о*, сугласника *ј*, а каткада и испред *љ* прелазе у *и*: *хѣѣо*, *диѣ* ... *биљег*, *сиѣрији*, *сиѣји*, *смиѣји се*“³. И у граматици проф. Стевановића стоји да „у положају испред сугласника *ј* и *љ* и испред самогласника *о* место *ѣ* у јекавском се

¹ Т. Maretić: Gramatika i stilistika ... Zagreb 1931, стр. 46—47.

² А. Белић: Основи историје српскохрватског језика, Фонетика, стр. 93/4.

³ Brabec—Hraste—Živković: Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika, Zagreb 1954, стр. 22.

изговара самогласник *и*: *гријаџи*, *сијаџи*, *биљег*, *диоба*, *видио*⁴. Нови правопис српскохрватског књижевног језика такође прихвата *и* < *ѣ* у ова три случаја, истина за *и* испред *љ* каже се да то имамо у ријечима: *биљег*, *биљезиџи*, *биљезница*, *биљешка*⁵.

У вези са овим ијекавским „икавизмима“ мислим да неће бити сувишно ако укажемо на следеће:

I. Најдоследније је спроведена супституција старог гласа јат самогласником *и* у групи *иј* < *ѣј*: *гријаџи*, *сијаџи* се⁶. То је особина и књижевног језика и већине јекавских говора. Примјери као: *вјејање*, *вјејавица*, *ѣјаџи*, *ѣсејаџи* на које наилазимо у неким црногорским и херцеговачким говорима могу бити и аналошке природе⁸, иако се понегдје ту може огледати и старије стање⁷.

У вези са овом гласовном групом (*ѣј* > *иј*) да укажемо на прилошко-глаголску везу *ди је*, коју, истина, не срећамо на ијекавском говорном подручју, али која се код нас често наводи као примјер фонетски насталог *и* од *ѣ* у сантхиу⁹.

Фонетско објашњење овога рефлекса гласа јат, чини ми се, није убједљиво. Ево због чега: Јекавски говори, као што је већ истакнуто, најдоследније су извршили супституцију старог гласа *ѣ* самогласником *и* управо испред сугласника *ј*. Примјери као *гријаџи*, *сијаџи* се скоро су општи, али у овој прилошко-глаголској вези на јекавском подручју никада немамо мјесто јата самогласник *и*. То констатује и Решетар. Он каже да се „ни у дубровачком дијалекту не говори *гди је*“, а то због тога „јер се у њему (као и у осталим јекавским дијалектима) не говори више *гдје* него *ђе*, које се тако јако увријежило да се пред енклитиком не промеће у (*г*)*ди* него остаје без промјене (*ђе је*)“⁹. Ово Решетарево објашњење не изгледа ми довољно убједљиво,

⁴ М. Стевановић: Граматика српскохрватског језика... Нови Сад 1954, стр. 60.

⁵ Rešetar: Der Štokavische Dialekt... стр. 69.

⁶ А. Белић, Глас СКА, књ. 78, стр. 108.

⁷ Б. Милетић, Црмнички говор, СДЗБ IX, стр. 248.

⁸ П. Будмани, РЈАЗиУ, s. v.; А. Vaillant: La langue de Dominiko Zlatarić, I, стр. 219; М. Решетар: Дубровачки зборник од 1520, стр. 160—161; П. Ивић: Дијалектологија српскохрв. језика, Нови Сад, стр. 70; Die serbokroatischen Dialekte, I, стр. 171; ЈФ, XXI и други.

⁹ М. Решетар: Дубровачки зборник од 1520, стр. 161.

управо том објашњењу противи се хронологија вршења гласовних промјена везаних за јат на јекавском тлу.

Прво. Јат је већ у првој половини XIV вијека на јекавском говорном подручју прелазило у *џе*¹⁰. То значи да смо у то вријеме и у прилогу *гдѣ* (ми овдје полазимо од облика који је већ био уопштио *ѣ* мјесто изворног *е*¹¹) могли имати *џе -гдџе*. Такав облик овога прилога већ сретамо у споменицима XV вијека. Из Дубровачког лекционара, „који је међу г. 1495—1520 ћирилицом преписан с Бернардинова лекционара од г. 1495“¹², Решетар наводи *гдје јесѣ*; из Дубровачког псалтира, из оног дијела „што се је сачувао у старијему рукопису из прве половине XVI вијека“¹³, он наводи и *гдје је*, а Дубровачки зборник из 1520. има „редовно *гдје*, али по 1 пут *гди је* и *гди ју* а *гдје јеси*, *гдје јесѣ*“¹⁴, па и Држић има поред *гди је* и *гдје је*¹⁵.

Друго. Решетар истиче да „у почетку XVI вијека у кратким слоговима у дубровачком говору мјесто *ѣј* имамо *иј*¹⁶. Ако је то *ѣј* прелазило у *иј* не преко дифтоншког рефлекса *џе* него непосредно од *ѣј* > у *иј*¹⁷, самогласник *и* мјесто јата у тој позицији у јекавским народним говорима морао је постојати још у XIV вијеку — управо у оно вријеме када у тим говорима долази до супституције гласа јат дифтоншким *џе* — а Решетар и констатује да „већ у повељама XIII вијека налазимо неколико пута *и* за *ѣ*... пред гласом *ј*“¹⁸, а касније *и* преовлађује у тој позицији¹⁹. Према томе, за дубровачки говор, а вјероватно и за дубровачко јекавско залеђе²⁰, мора се претпоставити да се и прије XVI вијека изговарало *иј* мјесто *ѣј*. Ако се *ѣј* у сантхиу понашало као и оно у једној ријечи, ми смо у то вријеме на јекавском тлу гласовним путем морали добити *гди је* исто онако

¹⁰ М. Решетар: Archiv für sl. Phil. XVI, 366 и XVII, 35—36; Rad 134, стр. 128. Ст. Станојевић (ЈФ V, 214—216) наводи потврда за јекавски рефлекс јата и из XIII вијека.

¹¹ РЈАЗиУ, s. v.

¹² Најстарија дубровачка проза, стр. 2—3.

¹³ Најстарија дубровачка проза, стр. 3.

¹⁴ op. cit. 30.

¹⁵ op. cit. 30.

¹⁶ Дубровачки зборник од 1520, стр. 161.

¹⁷ Rad 134, стр. 129.

¹⁸ Најстарија дубровачка проза, 29.

¹⁹ op. cit. 29.

²⁰ О овом в. код Решетара: Најстарији дубровачки говор, Глас САН, ССІ.

као што смо добили *зријаџи*, *сијаџи*. Такав закључак се намеће сам по себи. Јекавски говори, међутим, данас у тој вези немају никада икавски рефлекс гласа јат. Решетар мисли да је то због тога што у тим говорима немамо више *гдје* него *ђе*, али то никако не значи да у тим говорима није постојало и *гдје*. Управо, такав облик је морао претходити херцеговачком *ђе*, а и данас има говора који знају за *гдје*, па ипак немају *гди је*. Такав је случај са сарајевским говором. Истина, тамо има и *гди*, али то улази у групу правих икавизама тога говора²¹. Осим тога ако је *ѓј > иј* и у оваквој вези, ту смо још у почетку XVI вијека морали имати (*г*)*ди је*. Трагова том икавизму, међутим, у јекавским говорима нема. И још нешто. Нејасно је зашто је овај икавизам искључиво везан за *гдѓ* испред *је* и *ју*. Зашто такав рефлекс јата немамо у прилозима *овдје*, *ондје*, *негдје*, *свугдје* испред ових енклитика; уз то — зашто асимилација *ѓ* према *ј* није својствена и везама: *гдје јесам*, *гдје јеси* и сл.²² Решетарева констатација да дубровачки канцелари имају најчешће *гди је* још никако не говори да је ту *и* настало искључиво фонетским путем. Ако је близина гласа *ј* била пресудна за супституцију *ѓ* самогласником *и* у овој вези²³, а не то да ли се то *ј* налази у енклитичком или пуном облику глагола или замјенице, ми бисмо и у другим прилошко-глаголским везама као *овдје је*, *свугдје је* и сл. очекивали *и* мјесто јата. Као што је већ речено, такве везе не знају за икавски рефлекс јата.

Треће. Решетарево мишљење да се *ђе* у јекавским говорима јако увријежило не рјешава проблем. Јекавско *ђе* потврђено је из XVI вијека²⁴, а то је вријеме када је свако *ѓј* давало *иј*. Значи, да је *ѓј > иј* знатно раније него што је *дѓ - ѓе*. То је и разумљиво. Од XIV до XVI вијека било је мјесто јата *џе*, а то *џ* није јотовало претходне сугласнике. Тек када се од *џе* појавило *је*, наступио је процес сливања јоте са денталом²⁵, а то је XVI вијек. Дакле, хронолошки гледано *ђе* се јавило доцније

²¹ Ђ. Šurmin, Rad 121, стр. 189.

²² Најстарија дубровачка проза, 30.

²³ Rad 134, стр. 129.

²⁴ РЈАЗиУ, s. v.

²⁵ Да *џе* од *ѓ* не јотује претходне сугласнике то показује и централнохерцеговачки говор у ком имамо: *лџейо*, *мџеко*, *сџежан*, *дџеџе*, *џџесио*. Тек у наше вријеме појављује се и *мџеко* (у говору муслимана понегдје и *мјеко*), *лџеа*.

на јекавском тлу него $uj < \acute{e}j$ и ту није било никаквих услова да оно потисне *и* из ове прилошко-глаголске везе, аналогија је у овом случају искључена. И на крају, ако је *ђе* и могло да се увријежи на херцеговачком тлу, на личком тлу за то није било услова. Познато је да су лички јекавци прекинули везу са херцеговачком матицом у XVII вијеку, значи и они су морали имати $uj < \acute{e}j$. Они, стварно, и имају *гријаџи*, *сијаџи*, али не и *ди* него *ђе*²⁶. Па и говор централне Херцеговине, који је такође врло рано престао да слиједи развојни пут свога источног сусједа — источнохерцеговачки говор, и који већ од XVI вијека има сопствени пут развитка, никада нема *ди*. И ту је редовно *ђе*, *овђе*, *џуђе* и сл.

Све нас ово упућује на закључак да у *ди* екавских говора гледамо чисти икавизам²⁷. Ја исто мислим да овако треба тумачити овај икавизам и код дубровачких канцелара²⁸.

II. У јекавским говорима имамо *и* од \acute{e} и у самогласничкој групи $\acute{e}o < \acute{e}l$. Примјери као: *волио*, *хџио*, *дио*, *диоба* су врло распрострањени, истина, у народним говорима примјери ове врсте знају и за интервокално j : *волијо*, *дијо*. Поред оваквих примјера већина јекавских говора данас зна и за облике као: *лећео*, *вољео*. Ови облици, тј. са *је* испред *о* од *л*, аналошког су поријекла. Решетар каже да се говорило *леџио*, *видио* док се говорило *лејџела*, *видјела*, а кад је „глас *j* почео афицирати сугласник што је пред њим“, тј. кад се извршило јоговање дентала и кад се почело изговарати *лећела*, *вићела* „настало је у поводу за тијем облицима и *вићео*, *лећео*, *џриљео*“²⁹. Прелаз гл. групе $\acute{e}l > \acute{e}o$ у *ио* вршио се у XIV вијеку. Јагић је сматрао да је \acute{e} у тој групи (-у $\acute{e}l$) непосредно прешло у *и*³⁰. Решетар овоме супротставља чињеницу да \acute{e} на јекавском тлу у првој половини XIV вијека прелази у *џе* (Ст. Станојевић, како је већ речено, наводи потврда за јекавски рефлекс *јата* и из XIII вијека), а *л* прелази у *о* тек у другој половини XIV вијека³¹. Међутим у раду Дубровачки зборник од 1520. Решетар одступа од овога кад каже: „Пред *о* вокал се

²⁶ Наставни вјесник, XIV, 753.

²⁷ Б. М. Николић (Наш језик, књ. XI, стр. 52) такође мисли да *ди* у шумадијско-војвођанским говорима треба тумачити икавским утицајем.

²⁸ Примјери *гриј-грија*, *миј-мија* на које nailазимо у неким херцеговачким говорима имали су прије нестанка гласа *х*, ваљда, *ије*, а не *џе*, како то стоји код Решетара (Rad 134, стр. 130).

ѓ у јекавском говору није уопће држао него је одмах прешао у и³². Ако се јат и у тој позицији понашало као и другдје, биће тачније оно што је Решетар о овој појави рекао у Архиву, тј. и ту је ѓ прво дало дифтонг *ѓе* па тек се доцније, када је један дио дифтоншког квантитета преузео новонастали слог, тј. кад је *л* прелазило у *о*, мјесто дифтонга *ѓе* појавило само *и* (в. о овоме код Решетара, Рад 134, 128).

Као што је овдје већ речено, јекавски говори поред облика на *ио* (-ѓл) врло често знају и за облике у којима се манифестује јекавски рефлекс јата (-је). За дубровачки говор Решетар каже да ту „нема никада млађих облика на *ео* (*срео*, *јео*, *зreo* итд.) који су сада обични у књижевном језику“³³, а „у Дубровнику нема (ни) *бијел*“³⁴, ту је, дакле, редовно *био*.

Кад већ говоримо о радном глаголском придјеву, да укажемо и на одредбе које у вези са тим обликом налазимо у новом Правопису српскохрватског књижевног језика. Од неких двосложних глагола Правопис дозвољава употребу облика м. р. са *ио*: *сио*, *ио*, *срио*, *врио*, *зрио* и са *ео*: *сјео*, *јео*, *срео*, *вreo*, *зreo*. Мада су овдје наведени облици на *ио* старији и фонетски више у духу јекавског изговора, ти облици данас помало звуче архаично и ријетко их сретамо код писаца јекаваца. Па ни Правопис у Речнику није досједно спровео ово правило. Тамо, наиме, налазимо од *иосјесити* радни придјев *иосјео* -ла, али не и *иосио*, а на промјену овога глагола упућују се сви глаголи изведени од *сјесити*. Исто имамо и код глагола *иојесити*: *иојео* -ла, као и код свих других глагола изведених од *јесити*. Од глагола, пак, *сресити*, *врейти*, *зрейти*, и од њих изведених, имамо и облик на *ио* и облик на *ео*. Мислим да у Правопису нису случајно унесени само облици *иојео* и *иосјео*. Ти су облици данас на јекавском тлу, ако не једини, а оно, свакако, најчешћи. То нам у исто вријеме говори да ни код простих глагола не би требало инсистирати на облицима као: *ио*, *сио*.

³⁰ Rad 134, стр. 127.

³⁰ Archiv für sl. Philologie, књ. VI, стр. 88.

³¹ Archiv für sl. Philologie, књ. XVII, стр. 21—22, 35—36; Rad 134, 128.

³² Дубровачки зборник од 1520, стр. 168.

³³ Најстарија дубровачка проза, стр. 32.

³⁴ Дубровачки зборник... стр. 167.

III. Икавски рефлекс јата испред сугласника *љ* везан је у књижевном језику јекавског изговора, а и у већини јекавских говора, за групу *ѐљ*. То су примјери као: *биљег*, *биљежиии* према којима имамо редовно: *бјели*, *цјели*, *бјелача*, *дјелив*, *раздјелак*, *одјелење* као и *недјела*, *йонедјелак* и сл. Према томе, у овој гласовној групи имамо, како је то констатовано М. Решетар (*Der Štokavische . . .* стр. 170) једну врсту дисимилације. Маретићевим примјери *биља* и *биља* као и *биљац*, *биљача* могли су бити преузети из икавских говора (в. РЈАЗиУ, s. v.).

IV. Испред сугласника *ђ* и од јата имамо у групи *ѐђ*, и то само у народним говорима. Према књижевном *сједјееи* имамо у народним говорима *сиђеии* (поред *седиии* или *сеђеии*), тако и *усиђелица*. У примјерима као: *бљеђи*, *рјеђи*, *вјеђа* никада немамо ни у народним говорима и мјесто јата. Као што видимо и овдје имамо неку врсту дисимилације. Ови примјери, као и они из групе *ѐљ*, упућују на закључак да су сугласници *љ* и *ђ* у данашњим групама *иље* и *иђе* од *ѐљ* и *ѐђ* били нешто палаталнији од истих гласова добијених ранијим јотовањима.

У народним говорима јекавског изговора наилази се на нарочита одступања (*йосејайиц*, *ићео*, *бјелег*, *сеђеии*). Неки од примјера ове врсте, могли су настати аналогijом према ријечима истога коријена или другим облицима истих ријечи; у другим примјерима, можда, имамо сачувано старије стање. За примјере као *йосејайиц*, *бјелег* обично знају они говори који и у другим говорним особинама чувају многе архаичности.

А. Пецо